

П. Карышковский.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIII

ОДЕСА
ОНУ
2021

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

І. В. Бруяко – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;

О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

І. В. Немченко – к.і.н., керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;

О. Б. Дьомін – д.і.н., проф. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

І. С. Гребцова – д.і.н., зав. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;

О. М. Луговий – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;

В. В. Чепіженко – викл. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;

М. Д. Руссєв – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);

О. В. Сминтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;

С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 5 від 18 лютого 2021 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021. –
442 с.

ISBN 978-617-689-412-4

*Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів
XIII ювілейних читань пам'яті П. Й. Каришківського, міжнародної
конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12–13 березня 2021 р.*

Збірка видана за спонсорської підтримки

І. М. Ковалья, В. О. Кравця, В. В. Левчука та С. Парадісопулоса

ISBN 978-617-689-412-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)

© Колектив авторів, 2021

© Одеський національний

університет імені І. І. Мечникова, 2021

⁴⁰ Mielczarek, M & Orlyk, V. New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. Східноєвропейський історичний вісник. 2019. № 13. Р. 33–39; Орлик В., Коцур В., Цыганенко Л. Клад ольвийских монет «борисфенов» найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. Acta Archaeologica Lodziensia nr 65. 2020. С. 37–48.

⁴¹ Карышковский П.О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии. Одеса. 2003. С. 131–141.

О. В. Одрін (Київ)

ГРЕЦЬКІ *ESCHATIA* І АГРАРНА ІСТОРІЯ ПОЛІСІВ ПІВНІЧНОЇ НАДЧОРНОМОРЩИНИ

Останні десятиліття минулого і початок теперішнього століття стали часом ревізії та/або формування нових концепцій у багатьох областях антикознавства – від питань ідеологічних до технологічних.

Особливо помітними ці процеси були в економічній історії античності, зокрема і в аграрній її складовій, де, починаючи з кінця 1980-х, виникла ціла низка концепцій, в яких сільське господарство Давньої Греції поставало не настільки закостенілою у своїй примітивності системою, яким виглядало у працях цілої низки дослідників середини століття – від М. Фінлі до В. Н. Андрєєва¹.

Однією з таких концепцій, яка виглядає особливо перспективною при вивченні аграрної історії античних держав Північної Надчорноморщини, є гіпотеза, автор якої, В. Генсон, пов'язує впровадження інновацій в сільському господарстві Давньої Греції з освоєнням маргінальних земель (*eschatia*). Свою концепцію В. Генсон найбільш повно виклав у монографії «Інші греки: родинна ферма та аграрні корені західної цивілізації», яка вперше вийшла у 1995 році, а в 1999 побачило світ нове, доповнене видання². Слід зауважити що, попри концептуальне новаторство, джерельна база праці Генсона була від новаторства достатньо далекою: її основу складають навіть не археологічні чи епіграфічні, а писемні джерела в точному значенні терміну – від Гомера та Гесіода³ до Теофраста, чий ботанічний праці, як це не парадоксально, слугували інформаційною базою і прибічникам традиційних поглядів на рівень розвитку давньогрецького сільського господарства, з якими сам Генсон жваво полемізує⁴.

В. Генсон відносить початки прогресивних змін в аграрному господарстві, як в агротехнічному, так і в соціальному аспектах, у час

завершення так званих «Темних віків» з їх сконцентрованим на вирощуванні зернових (не надто диверсифікованим) рослинництвом, без розвинутого садівництва та виноградарства, з відсутністю індивідуального селянського господарства та праці покупних рабів⁵. Значна частина інновацій у сільському господарстві Давньої Греції, на його думку, відбувалася вже на початку епохи архаїки, як-от поширення інтенсивного оливководства, яке автор відносить до початку VIII ст. до н.е.⁶ Генсон ставить питання про залежність інтенсифікації сільського господарства Давньої Греції, особливо у галузі оливководства та садівництва, від запозичення малоазійських аграрних технологій⁷, а це означає, що саме колонізація дала перший поштовх інтенсифікації давньогрецького аграрного виробництва.

Розвиток нових форм господарства, вважає дослідник, був пов'язаний позитивним зворотним зв'язком із становленням нового стану – середніх землевласників, які утворювали основу тогочасної грецької армії – важку піхоту (гоплітську фалангу)⁸. Протягом переходу від господарства Темних віків з його пануванням пасторалізму та зернового господарства до інтенсивного господарства доби архаїки – часів підйому полісу, рабська праця, подібно до індивідуальних (фермерських) садиб та іригації, стає звичною для сільської округи грецьких держав⁹. У цей час відбувається і трансформація тваринницької галузі, відхід від пасторалізму з його великими стадами та екстенсивністю на користь менших за чисельністю стад та інтенсивного господарства¹⁰, пов'язаного з рослинництвом (тут Генсон солідаризується з ідеями П. Гальстеда¹¹, які не викликають жодного ентузіазму в дослідників-традиціоналістів¹²). Очевидно, саме в цей час починається і регулярне внесення добрив та вирощування бобових, що також підвищувало родючість ґрунту¹³.

На думку Віктора Генсона, скоріш за все технологічні інновації, включно із широким залученням праці покупних рабів в аграрному виробництві, на початку впроваджувались на маргінальних землях (*eschatia*), до яких, як вже згадувалось, у Середземномор'ї відносились перш за все гірські землі, які потребували терасування¹⁴. Умови для ведення господарства там були складнішими, аніж на рівнинах, а відтак успішне ведення господарства на таких землях було можливим за рахунок нових, якісніших за ті, що практикувалися на рівнинах, аграрних технологій¹⁵, інтенсивнішого використання робочої, і перш за все – рабської сили¹⁶. І лише згодом прогресивні форми господарства, так би мовити, «спустились» із схилів гір у долини¹⁷.

Цю гіпотезу згодом підтримав і відомий історик, археолог та епіграфіст М. Джеймсон, який в одній зі своїх останніх робіт на аграрну тему¹⁸, услід за Генсоном, але спираючись головню на матеріали Атики і залучаючи маловідомі епіграфічні матеріали, твердить, що технологічні новації в аграрному секторі впроваджувались у першу чергу в невеликих господарствах, розташованих на маргінальних землях (схили гір тощо).

Повертаючись до праці Генсона, слід наголосити, що у ній дослідник підкреслює: термін *eschatia* (маргінальна земля) був багатозначним, його не слід обов'язково ототожнювати лише із гірськими схилами, ними могли бути будь-які землі, де умови були гіршими, порівняно зі звичайними, чи то через бідність ґрунту, чи то через рельєф, чи через інші обставини¹⁹. На цьому розширеному розумінні маргінальності земель ще варто зупинитись згодом спеціально.

Отже, ключовим, на мою думку, в концепції Генсона є її комплексність: він вважає, що від VIII до VI до н.е. було сформовано новий тип сільського господарства та аграрної ідеології, який визначався чотирма взаємопов'язаними факторами²⁰: 1) появою окремих індивідуальних (родинних) господарств з відокремленою забудовою; 2) диверсифікацією сільськогосподарських культур; 3) введенням в обіг маргінальних земель і 4) використанням рабської праці в аграрному виробництві. Таким чином, дослідник пов'язав в єдину систему як суто економічні, зокрема і агротехнічні, так і соціальні аспекти сільськогосподарського виробництва Давньої Греції.

Звичайно, не всі складові його концепції можна вважати однаково добре аргументованими. Недоліком побудов Генсона є також надто вузька джерельна база, про що вже йшлося вище. Але з усіх сучасних «модернізаторських» концепцій вона є найбільш системною і багатоаспектною і, як справедливо зазначає П. Кертледж²¹, стимулює подальші дослідження, які, можна додати, зможуть уточнити, модифікувати чи спростувати окремі її елементи. Крім того, однодумці Генсона, такі як М. Джеймсон чи П. Гальстед, суттєво розширили джерельну базу концепції, активно використовуючи епіграфічні та етноархеологічні дані.

Тепер варто повернутись до терміну «маргінальність» земель, який в широкому розумінні означає території, які потребували зміни чи модернізації технологій, які використовувались на звичних для грецьких селян землях. У цьому розумінні степові общири Надчорноморщини – від Добруджі до Прикубання – для новоприбулих поселенців були куди «маргінальнішими», аніж згадані вище гірські

території Середземномор'я. Звичайно, варто оговорити, що зовсім не обов'язково умови тут були гіршими (надто суб'єктивною була та «гіршість»), натомість можна цілком упевнено стверджувати, що ці умови були якісно іншими, а значить, так само викликали потребу в модернізації агротехніки. Наведу лише один, зате доволі промовистий приклад.

У Середземномор'ї ґрунти зазвичай мають не надто важкий механічний склад²², а домінуюча рослинність – природна лісова або антропогенна лісово-чагарникова – не створює нічого подібного до степової повсті: основні сили при освоєнні нової ділянки йдуть на розчищення та корчування, а не на оранку. Відповідно поля тут оброблялися парою волів (а то й навіть коровами чи кіньми): характерно, що фундаментальна монографія П. Гальстеда, присвячена традиційному аграрному господарству Середземномор'я, має назву «Два волики попереду»²³. Натомість у степу селяни, піднімаючи цілину або розорюючи старі степові перелоги, традиційно використовували упряжки з трьох і навіть чотирьох пар волів²⁴, оскільки тяглові коні просто фізично не були в силах впоратись із товстим шаром степової повсті. При цьому, звичайно, чим більше пар використовувалось, тим глибшою була оранка і тим якісніше оброблявся ґрунт²⁵.

Звісно, якщо випадково не трапиться щаслива епіграфічна знахідка, навряд чи ми зможемо точно встановити, скільки саме пар волів запрягали в одну упряжку грецькі землероби Північної Надчорноморщини, але в будь-якому разі на важких ґрунтах степу їх кількість мала бути більшою, ніж у Середземномор'ї. Крім того, добре відомо, що чим примітивніше орне знаряддя, тим більше воно потребує тягової сили для успішної оранки²⁶. Відповідно, підняття цілини легкими дерев'яними ралами на степових чорноземах та темно-каштанових ґрунтах мало бути надзвичайно трудомістким. Спостереження над співвідношенням плужної та ральної обробки землі у традиційних господарствах Середземномор'я показали, що дерев'яним ралом там оброблялися головним чином легкі та каменисті ґрунти, тоді як важкі – плугом²⁷. Зважаючи на те, що абсолютна більшість ґрунтів Північної Надчорноморщини – не легкі і не кам'яністі²⁸, то обробляти їх ралом (а плугу, як відомо, давні греки не знали), навіть із залізним наральником, було справою не з легких і, до того ж, про що вже йшлося, вимагало великої кількості робочої худоби. Відповідно для греків Степової Надчорноморщини доцільнішим було використовувати староорні землі. А це, у свою чергу, було ефективним за тих інновацій, які, на думку

«модернізаторів», впроваджувались у грецькому світі загалом: використання бобових у сівозмінах, впровадження зайнятих парів, травосіяння тощо²⁹.

Окремо слід сказати про використання рабської праці, яке, зважаючи на можливість постійно поповнювати «рабські ресурси» торгівлею зі степовиками³⁰, виглядало цілком перспективним. Епіграфічні публікації останніх десятиліть демонструють значне поширення рабовласницьких відносин в античних державах Північної Надчорноморщини, особливо в Ольвії та на Боспорі, що дозволяє цілком обгрунтовано припускати використання праці рабів в аграрному виробництві³¹.

Зазвичай у літературі поширена думка про вкрай екстенсивний характер сільськогосподарського виробництва в античних державах Північної Надчорноморщини. Очевидно, це можна пояснити не стільки тим, що місцеві (пострадянські) дослідники є активними прибічниками «примітивізаторської» течії у вивченні давньогрецького сільського господарства³², скільки міркуваннями загального характеру: Степова Надчорноморщина була далекою периферією античного світу, а більшість полісів, розташованих там, не вирізнялася особливою політичною або економічною потужністю (звичайно, це не стосується Боспорського царства, але воно не є предметом нашого розгляду). Про які аграрні новації тут може йтися?

Однаке, якщо пристати на гіпотезу В. Генсона, то саме на цих землях, як вже говорилося, і мали впроваджуватись новаторські агротехнології, хоча і відбувалось це, так би мовити, «не від гарного життя». Звичайно, стан джерельної бази наразі змушує оперувати не стільки конкретними фактами, скільки побудовами за аналогіями (утім слід наголосити, що традиційно примітивістський погляд також є доволі спекулятивним), але поступовий доплив нових джерел, як за рахунок археологічних, так і епіграфічних даних, а також і археобіологічної інформації, дозволяє з оптимізмом дивитись у майбутнє. Адже, наприклад, саме епіграфічні дані дозволили переглянути надто спрощені погляди на соціальну структуру античних держав Надчорноморщини, довівши, що вона була набагато складнішою і розвинутішою, ніж це уявлялось, виходячи із загальних міркувань, причому складною вона була від самого початку їх історії, тобто з пізноархаїчного часу. То чому ж тоді аграрне виробництво, на відміну від, наприклад, торгівлі чи кредитно-грошової справи, слід априорно вважати острівцем патріархального примітивізму?

Ті дані, які наводять у своїх працях В. Генсон та його однодумці, свідчать про прямо протилежне. Крім того, регіон, де, як

він доводить, і впроваджувались зміни в давньогрецькій агротехніці в добу архаїки – Мала Азія та прилеглі острови Егеїди – це саме ті території, де розташовувалась більшість метрополій апойкій Степової Надчорноморщини, з Мілетом на чолі. Таким чином, гіпотезу «інноваційного полігону» цілком можливо і доцільно використовувати як робочу при дослідженні сільського господарства античних держав Північної Надчорноморщини, а комплексне використання даних археології, археобіології та епіграфіки дозволить верифікувати як окремі її положення, так і саму концепцію в цілому.

¹ Утім, нові погляди не витіснили старі концепції, які розглядають давньогрецьке сільське господарство як статичну і доволі примітивну систему. Див.: Cartledge P. Classical Greek agriculture: Recent work and alternative views // *The Journal of Peasant Studies*. 1993. 21:1. P. 127-136; Cartledge P. Classical Greek agriculture II: Two more alternative views // *Journal of Peasant Studies*. 1995. 23:1. P. 131-139; Одрін О. Концептуальне протистояння «традиційної» та «модерністської» шкіл в дослідженні аграрної історії // *Історіографічні дослідження в Україні*. 2019. Вип. 30. С. 308-337.

² Hanson V. D. *The Other Greeks The Family Farm and the Agrarian Roots of Western Civilization*. Berkeley–Los Angelos–London, 1999.

³ Другий розділ першої частини книги Генсона має назву «Laertes' Farm: The Rise of Intensive Greek Agriculture», а наступний - «Hesiod's Works and Days: The Privilege of the Struggle».

⁴ Див.: Isager S., Skydsgaard J. E. *Ancient Greek Agriculture: An Introduction*. London – New York, 1992.

⁵ Hanson V. D. *Op. Cit.* P. 78.

⁶ *Ibid.* P. 41

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.* P. 43.

⁹ *Ibid.* P. 64.

¹⁰ *Ibid.* P. 74.

¹¹ Halstead P. Traditional and ancient rural economy inin Mediterranean Europe: Plus ça. Change? // *The Journal of Hellenic Studies*. 1987. Vol. 107. P. 77-87.

Див. також пізнішу працю цього дослідника: Halstead P. Pastoralism or Household Herding? Problems of Scale and Specialization in Early Greek Animal Husbandry // *World Archaeology* Vol. 28. No. 1, Zooarchaeology: New Approaches and Theory (Jun., 1996). P. 20-42.

¹² Isager S., Skydsgaard J. E. *Op.cit.* P. 99-103. Ці дослідники чомусь вважають, що давньогрецьке тваринництво загалом не мало розвинутої скотарської складової. Археозоологічні дані, принаймні з Північної Надчорноморщини, спростовують таке твердження.

¹³ Hanson V. D. *Op. Cit.* P. 78.

¹⁴ *Ibid.* P. 79-88. див. також: Jameson M. H. Attic Eschatia // *Ancient history matters: studies presented to Jens Erik Skydsgaard*. P. 63-68.

-
- ¹⁵ Це підтверджується й даними епіграфіки: Jameson M.H. *Class in the ancient Greek countryside* // Doukellis, P.N. and Mendoni, L.G. (Eds.) *Structures Rurales et Sociétés Antiques: Actes Du Colloque de Corfou, 14-16 Mai 1992*, 55-63. P. 57.
- ¹⁶ І прикладом таких земель він називає гірські тераси Хіосу, відомого інтенсивним використанням у сільському господарстві праці покупних рабів: Hanson V. D. *The Other Greeks*. P. 88.
- ¹⁷ *Ibid.* P. 79
- ¹⁸ Jameson M. H. *Attic Eschatia ...* P. 63-68. Див. також Jameson M.H. *On Paul Cartledge «The political economy of Greek slavery»* in: P. Cartledge, E. E. Cohen and L. Foxhall (Eds.), *Money, Labour and Land: Approaches to the Economics of Ancient Greece*. P. 168
- ¹⁹ *Ibid.* P. 84
- ²⁰ *Ibid.* P. 125 ff.
- ²¹ Cartledge P. *Classical Greek agriculture II: Two more alternative views...* P. 134.
- ²² Звичайно, за винятком смолниць та їм подібних.
- ²³ Halstead P. *Two Oxen Ahead: Pre-Mechanized Farming in the Mediterranean*. Chichester, 2014.
- ²⁴ Павлюк С. П. *Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект*. К. 1991. С. 179.
- ²⁵ Там само. С. 180.
- ²⁶ Там само. С. 176.
- ²⁷ Halstead P. *Op. cit.* P. 35.
- ²⁸ Одрін О. В. *Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я*. К. 2014 С. 22-27, 69-77, 153-157, 189-197.
- ²⁹ Див.: Одрін О. *Концептуальне протистояння...*
- ³⁰ Гаврилюк Н. А. *Экономика Степной Скифии VI—III вв. до н. э. К.*, 2013. С. 452-486.
- ³¹ Одрін О. *Рабська праця у сільському господарстві Ольвійського поліса: до постановки проблеми*. Український історичний журнал. 2018. № 3. С. 4-22.
- ³² Більшість археологів, які займалися сільськогосподарською проблематикою, загалом ігнорують будь-які напрацювання західної історіографії, що архаїстів, що модерністів (див. напр.: Бруяко И. В., Секерская Е. П. *Очерки экономики населения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху*. Одесса, 2016.).

Перелік скорочень**Список сокращений****Abbreviations**

- АВ – Археологические вести
 АДУ – Археологічні дослідження на Україні
 АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев, Штиинца.
 АИУ – Археологические исследования на Украине
 АКМ – Археологические культуры Молдавии. Кишинев, Штиинца.
 АО – Археологические открытия
 АП – Археологічні пам'ятки
 БАЭ – Бугская археологическая экспедиция
 БФ – Боспорский феномен
 ВДИ – Вестник древней истории
 ВХНУ – Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
 ДАОО – Державний архів Одеської області
 ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
 ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
 ЗОАО – Записки Одесского археологического общества
 ЗООИД – Записки Одесского общества истории и древностей
 ИА АН УССР – Институт археологии Академии Наук УССР
 ІА НАН України – Інститут археології Національної академії наук України
 ИГАИМК – Известия Государственной академии истории материальной культуры
 ИИАК (ИАК) – Известия императорской археологической комиссии.
 ИИМК АН СССР – Институт истории материальной культуры Академии Наук СССР
 ИРАИМК – Известия Российской академии истории материальной культуры
 КККТ – Культурний комплекс Кукутень-Трипілля
 КСИА – Краткие сообщения Института археологии
 КСОГАМ – Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея
 МАПП – Матеріали з археології Північного Причорномор'я
 МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
 МГУ – Московский государственный университет
 МИА – Материалы и исследования по археологии СССР
 НА ІА НАНУ – Научный архив Института археологии Национальной Академии Наук Украины

- НБУВ – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
НГУ – Николаевский государственный университет
НИЦ – Научно-исследовательский центр
НКМ – Николаевский краеведческий музей
НО – Надписи Ольвии (1917-1965). М., 1965.
НС – Нумизматика и сфрагистика
НЭ – Нумизматика и эпиграфика
ОАМ НАН України – Одеський археологічний музей Національної академії наук України
ОНУ імені І.І. Мечникова – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
РА – Российская археология
РАЕ – Российский археологический ежегодник. Санкт-Петербург.
СА – Советская археология
САИ – Свод археологических источников.
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса
СХМ – Сообщения Херсонского музея
Тр. ГЭ – Труды Государственного Эрмитажа.
AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie: dokumenty. Lwów,
AHME – Analecta hymnica medii aevi
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum
IGBR – Mihailov G. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. Serdicae, 1970. Vol.1. Ed.2.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
JRA – The Journal of Roman Archaeology
JRS – The Journal of Roman Studies
MPH – Monumenta Poloniae Historica
MS – manuscript – рукопис, манускрипт
RIC – The Roman Imperial Coinage. Зокрема: RIC II – Roman Imperial Coinage. Volume 2: Vespasian to Hadrian / Ed. Mattingly H., Sydenham E. A. London, Spink & Son, 1926.
SNG – Sylloge Nummorum Graecorum
SP – Stratum plus
ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska–Kuraś i S. Kuraś. Wrocław
ZfN – Zeitschrift für Numismatik

<i>Зміст</i>	<i>Содержание</i>	<i>Contents</i>
<i>Немченко І. В.</i> 100-річчя Петра Йосиповича Карышковського (1921–1988).....		5
<i>Демин О. Б.</i> Путь к античной нумизматике: формирование научных интересов П. О. Карышковского		14
<i>Сапожников И. В.</i> К 100-летию профессора П. О. Карышковского: жизнь и творчество по сокращенной программе.....		21
<i>Избаи-Гоцкан Т. А., Колесниченко Е. А.</i> К вопросу о творческом наследии Петра Осиповича Карышковского		33
<i>Агульников С.</i> Комрат-ХV – новое поселение античного периода в Буджакской степи.		37
<i>Ardeț A.</i> A new reinterpretation of a type of North Pontic amphora discovered in Dacia at Drobeta.....		45
<i>Белецкая О. В.</i> «Czarnigrod, ubi Dniestr fluvius dictus mare intrat...» (Черный город в XIV-XVI вв.)		48
<i>Bodzek J.</i> Coins struck in the Black Sea Region donated by Stanislaw Mineyko in the collection of the National Museum in Krakow		57
<i>Бодзек Я., Мызгин К.</i> По разным сторонам стены: находки монет Боспорского царства на Верхнегерманском и Ретийском Лимесе....		61
<i>Булатович С. А.</i> Колхидки в собрании Одесского археологического музея		71
<i>Бурдо Н. Б.</i> 100-річний ювілей Марії Гімбутас		76
<i>Відейко М.Ю.</i> «Усатівські війни»: пошуки супротивника.....		83
<i>Главенчук А. В.</i> Объекты зооморфной скульптуры и технология их изготовления на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2		89
<i>Головко О. Б.</i> Битва на р. Мозгава 13 вересня 1195 р. (причини, хід і наслідки конфлікту)		96
<i>Гордієнко Д. С.</i> Трансформації в українській торгівлі пізнього середньовіччя за дослідженнями Михайла Грушевського		103

<i>Гребенников В. Б.</i> История исследований поселений бронзового века в Нижнем Побужье.....	110
<i>Гребцова И. С.</i> Картины голландского караванджиста Геррита ван Хонтхорста в европейских музеях	116
<i>Грицюта О. О.</i> Експериментальні дослідження на базі Анетівської палеолітичної експедиції протягом польового сезону 2020 р.....	127
<i>Гуменний В. Л.</i> «ARMENIA...IN POTESTATEM P. R. REDACTAE»: Вірменія в контексті репрезентації римської політики на Сході в добу Траяна.....	132
<i>Демчук С. А.</i> Еразм Роттердамський, «Світське застілля» та «реформа» бенкету	138
<i>Димидюк Д. А.</i> Наконечник важкого списа з території Двіну (X–XIII ст.).....	145
<i>Добролюбский А.О., Смирнов И.А.</i> «...Что тут хан имел в виду...»?	150
<i>Зелинский А. Л.</i> Антиох II и Родос во время II Сирийской войны: возможная цель военного альянса.....	158
<i>Иванова С. В., Красножон А. В.</i> Археологические поиски Хаджибейского замка.....	164
<i>Івлєв К. О., Сорочан С. Б.</i> Про типову кар'єру вченого ромєя XV ст. (за матеріалами сатиричного діалогу «Мазаріс»).....	173
<i>Кахидзе Э.</i> Исторические данные о крепости Апсар.....	179
<i>Кіосак Д.</i> До абсолютної хронології найсхідніших поселень культури лінійно-стрічкової кераміки	187
<i>Козленко Р. О.</i> Монети ранньої Римської імперії в Ольвії: динаміка надходження	197
<i>Колесниченко А. М.</i> Нові черняхівські поселення на Кривоозерщині.....	206
<i>Croitoru C.</i> The <i>Venus pudica</i> Phenomenon (I). ITS beginnings.....	214
<i>Лагодич В.Ю., Овсінський Ю.В.</i> Зовнішньополітичні відносини Аварського каганату та Візантійської імперії у VI-VII ст.	219

<i>Левченко В. В.</i> З історії конфліктів у співтоваристві українських археологів наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр.....	225
<i>Лиман С. И.</i> Анализ средневековых источников в публикации К. П. Пауловича «Конспект, или краткое изложение дипломатики вообще» (1829)	231
<i>Ліхтей І. М.</i> Протидія чеського короля Вацлава I монголо-татарській загрозі у 1241 році.....	237
<i>Лобанова М. А.</i> Реконструкція плану трипільського поселення Сабатинівка I за архівними матеріалами.....	244
<i>Луговий О. М.</i> Ще раз про Маврокастрон та Аспрокастрон. «Чорне» ім'я «Білої» фортеці?	252
<i>Майборода П. А., Волканов С. И.</i> Римский эпос о Пунической войне: попытка перевода и комментария к книге II (1-60) Силия Италика.....	261
<i>Масюта Д. А., Пиструил И. В.</i> Археологические разведки вблизи парка «Дюковский сад» в г. Одессе	270
<i>Mercer M.</i> The Tower of London during the Wars of the Roses: The Bastard of Fauconberg's attempted attack of May 1471	278
<i>Милашевський О. С., Головка С. В.</i> Поселення черняхівської культури Лозувата-1 Ульянівського району Кіровоградської області.....	286
<i>Николаев Н. И.</i> Ольвийские «борисфены»: П. О. Карышковский или В. А. Анохин?	290
<i>Одрін О. В.</i> Грецькі <i>eschatia</i> і аграрна історія полісів Північної Надчорноморщини	299
<i>Охотников С. Б.</i> Научные археологические общества в Одессе.....	306
<i>Охріменко О. С.</i> Молитва ангелу-охоронцю з французького Часослова XIV ст. з колекції НБУВ.....	312
<i>Паламарчук С. В.</i> Об античных предшественниках городов левобережья Нижнего Дуная в Одесской области	316
<i>Пересунчак О. С.</i> Березівка III – пам'ятка білозерської культури на Середньому Побужжі	325
<i>Пилипчук Я. В.</i> Социальная терминология и властные структуры в истории Кавказской Албании	329

<i>Попова Т. Н.</i> Бициллиеведение: имена и смыслы.....	337
<i>Прохненко І. А., Жиленко М. А., Калініченко В. А.</i> Фальшивомонетна справа на Хустському замку	345
<i>Редина Е. Ф., Савельева Е. С.</i> К вопросу о терракотовых «погремушках» Боспора	354
<i>Руссев Н. Д.</i> Денежное обращение и монетные эмиссии правобережного Поднепровья в эпоху Золотой Орды.....	362
<i>Ручинська О. А.</i> Благодіяння ольвійської еліти у перші сторіччя н.е.	369
<i>Савельев О. К.</i> Фрагмент римского фигурного светильника из Тиры.....	374
<i>Сапожников И. В., Синельников А. С.</i> О римских земляных линейных укреплениях и дороге варваров близ Ольвии.....	381
<i>Снытко І. А., Бондаренко А. А., Алексеев А. М.</i> Новая ольвийская бронзовая монета V в. до н.э. из Гилеи	392
<i>Федорук А. В.</i> Битва при Мурсе (351 г.) в освещении риторических произведений цезаря Юлиана	398
<i>Ціватий В. Г.</i> Концепт «конгруентність» у теорії та практиці дипломатії ранньомодерної Європи: інституціональний дискурс	405
<i>Чепіженко В. В.</i> Аристократичні спільноти в Англії XIV ст. (на матеріалах справи геральдичної суперечки Скрупа проти Гросвенора)	411
<i>Черниенко Ю. А.</i> По поводу некоторых разногласий по вопросам истоков позднебронзовой металлургии юга Восточной Европы	419
<i>Янов Д. М., Корпусова І. В.</i> Російські срібні монети XIV–XX ст. в колекції Одеського археологічного музею: загальний огляд	425
<i>Кушнір В. Г., Сминтина О. В.</i> Олександр Миколайович Дзиговський (15.02.1953 – 29.12.2020)	430
Перелік скорочень	436

Наукове видання

Головний редактор
Немченко Ірина Вікторівна

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я
Випуск XIII

В авторській редакції

Підписано до друку 22.02.2021 року
Папір офсетний

Формат 60×84/8
Тираж 100 екз.

Друк офсетний
Замовлення № 20

Видавництво тов «Удача», Свідоцтво ДК № 4241 від 23.12.2011р.
м.Одеса, вул. Гаванна, 3 тел. (048) 726-54-37, e-mail: mostik-1@ukr.net